

УДК 94 (477) : 856.8] “16/17”

Міронова І.С., Миколаївський навчально-науковий інститут Одеського національного університету
ім. І.І.Мечникова

Міронова Ірина Сергіївна (1976 р.н.). У 1998 р. закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МННІ ОНУ ім. І.І.Мечникова. Тема наукового дослідження – “Історія української пошти другої половини XVII – початку XX століття”.

Поштові перетворення графа Петра Олександровича Румянцева в Україні (1764-1784 рр.)

У статті розглянуті поштові перетворення графа П.О.Румянцева в Україні. Особлива увага приділяється влаштуванню й розвитку поштових установ, які перебували на території колишньої Гетьманщини.

In the article P.A. Rumyantsev's post reforms in Ukraine are considered. A special attention is given to the creation and development of post offices on the territory of former Getmanschina.

Пошта як регулярний, зручний і недорогий засіб спілкування між людьми має важливе значення в розвитку кожної країни, в культурному та економічному відношеннях. Актуальність питання полягає в тому, що еволюція вітчизняної пошти безпосередньо пов'язана з розвитком історичних подій в Україні. Питанням розвитку та діяльності поштового зв'язку присвятили свої праці О.Гуржій, В.Бізіна, В.Мухін, В.Мороз, П.Дюков та ін. На основі джерельних матеріалів автор статті робить спробу проаналізувати діяльність поштових установ України в роки правління президента Другої Малоросійської колегії П.О.Румянцева-Задунайського.

Влаштування такого важливого і необхідного закладу, як поштова установа, Україна завдячує графу Петру Олександровичу Румянцеву-Задунайському. З незвичною енергією і швидкістю, протягом півроку, П.О.Румянцев влаштував в Україні пошту, яка своїми розгалуженнями охопила майже всю її територію [1]. На початку XVIII ст. перевезення пошти і пасажирів здійснювалися в основному ямщиками – особливою категорією державних селян. В середині XVIII ст. ямська гоньба вже не відповідала вимогам поштових і

пасажирських перевезень, і тому уряд почав поступово замінювати ямську гоньбу іншими формами утримання поштових станцій [2]. На розробку поштових реформ другої половини XVIII ст. важливу роль здійснила доповідь генерал-аншефа З.Г.Чернишова і генерал-поручика М.М.Овцина, яка була представлена Катерині II в результаті обстеження російської служби зв'язку в 1763 р. Після проведеної перевірки, а вона стосувалася й України, вони доповіли, що не лише поштамти, а й “поштові місця” не відповідають своєму призначенню.

По-перше, перевезення листоніш із кореспонденцією повинні були здійснювати ямщики. Але в багатьох місцях держави їх взагалі не існувало. Тому на станціях можна було побачити селян, які перевозили пошту на своїх конях. Це приводило до уповільнення доставки пошти. Звичайно ж таке положення відображалось і на благоустрої селян, яких відривали від землі і відсилали за десятки верст для несення поштової служби. До скорої гоньби притягувалися тільки мешканці міст і державні селяни. Кріпосні селяни в цій справі участі не брали. Казенні селяни не були рівномірно розселені по повітах, тому деяким із них приходилося частіше, а іншим менше “стояти” на пошті. Селянам за поштову службу платили значно менше, ніж професійним ямщикам, або

взагалі не платили, розглядаючи їхню гоньбу як обов'язкову повинність. Це також не могло не відобразитися на їх життєвому рівні.

По-друге, поштові тракти знаходилися в поганому стані. В губерніях не існувало єдиного плану влаштування поштових трактів. Шляхи між містами прокладалися самовільно. Тому багато міст залишалися без поштового зв'язку як між собою, так і з головними пунктами держави.

По-третє, дороги були “засмічені” розбійниками. Вони грабували не тільки окремих проїжджаючих, але і великі обози. Крім того, за пересилку грошей і коштовностей не брався страховий збір. Тому при нападі на ямщиків було важко, а під час навіть неможливо отримати від поштового керівництва компенсацію за пограбовані коштовності. Грабунки не підвищували авторитету пошти, а тільки гальмували розвиток засобів зв'язку і скорочували поштові прибутки. Грошовий збір за доставку приватної кореспонденції був дуже малим, і його ледве вистачало на покриття розходів поштового управління.

І, нарешті, по-четверте, були відсутні загальні правила для поштових робітників. В тарифах царював безлад. Не існувало єдиного органу поштового управління. Особовий склад був незначним, керівні посади обіймали виключно іноземці. Приміщення пошт були тісними. Графіків відправлення пошти на місцях не дотримувалися. Все це, разом узятє, самим неблагополучним чином відобразалося на діяльності пошти [3]. Висновок З.Г.Чернишова і М.М.Овчина був такий: пошту у короткий строк, а тим більш гоньбу до повітових міст, налагодити практично неможливо [4].

Отже, в 60-х і в першій половині 70-х рр. XVIII ст. в поштовій справі існували ще попередні порядки. Реформи в Російській державі розпочалися з переходом справ до рук графа О.О.Безбородька [5]. Але помітну роль у поліпшенні функціонування пошти в Україні відіграв граф Петро Олександрович Румянцев-Задунайський (1725-1796 рр.) – відомий полководець, дипломат, державний діяч Росії. У 1764 р. його було призначено “головним командиром малоросійських полків”, запорозьких козаків і Української дивізії. Одночасно він посів посади генерал-губернатора та президента другої Малоросійської колегії.

Створення Малоросійського поштамту відбулося швидко. В 1765 р., напередодні російсько-турецької війни, був виданий короткий наказ, за яким обер-поштмейстерська контора в Києві перетворилася в поштамт з передачею йому всіх губернських контор і поштових станцій на території України. Одночасно київським зв'язковим доручалося

підтримувати зв'язок з військовими листоношами в армії фельдмаршала П.О.Румянцева. Прикордонний поштамт влаштувався як нова контора, що здійснювала зв'язок з Туреччиною. Після закінчення російсько-турецької війни 1768-1774 рр., з 1776 р., почали налагоджуватися регулярні поштові відносини між двома державами [6].

П.О.Румянцев усвідомив місце і значення пошти у здійсненні планів російського уряду щодо остаточного адміністративно-політичного, економічного й культурного підпорядкування України – колишньої Гетьманщини. У своїй доповідній записці імператриці Катерині II від 18 травня 1765 р. “Про різні заходи по управлінню Малоросією” П.О.Румянцев підкреслював, що в першу чергу він удосконалив ординарну пошту [7]. Мова йшла про утворення якісно нового виду поштового зв'язку, що органічно вписувався в загальноімперську структуру адміністративно-управлінських установ. Зокрема перед тим ординарна пошта існувала в Києві і обслуговувала генералітет і членів прикордонної комісії, які розміщувалися в місті. Підпорядковувалася вона губернській канцелярії, а “опікувався” нею київський магістрат. Тому виникла потреба в додатковій постанові стосовно забезпечення її необхідною кількістю коней, а також двома човнами для перевезення кореспонденції через Дніпро.

За безпосередньою участю П.О.Румянцева незабаром було створено й видано спеціальний статут із 21 пункту “Учреждение о конной почте в Малой России”. У спеціальній історичній літературі [8] згаданий статут вважався єдиним відомим документом, що регламентував роботу української пошти в 60-80-ті рр. XVIII ст. Однак, як засвідчують архівні матеріали, існував ще один подібний документ, що становив собою величезну інструкцію (77 пунктів) для поштових служителів і мав нормативний характер. Цей документ “Об ординарной почте” зберігається у Російському державному архіві давніх актів (Москва) [9].

Згідно документу для відправлення листів були засновані поштові контори, до яких були приставлені поштмейстери з місцевих чиновників. Головною особою, що керувала поштовими конторами, був поштдиректор. Прибуток, що збирався за приватні листи, йшов на їх утримання, а звіт залежав від Скарбової канцелярії. Далі в документі пояснювалися права і обов'язки поштмейстерів і листонош [10].

31 травня 1765 р., відповідно до указу Катерини II, П.О.Румянцевим була підписана інструкція “Учреждение о конной почте в Малой России”. Вважалося, що до П.О.Румянцева правильно влаштована установа

існувала лише в Києві. Цей документ, безперечно, мав на меті підпорядкувати всю поштову справу в Україні імперським порядкам. Проте деякі національні риси розпорядження все-таки зберегло. Воно мало 21 пункт (статті), якими передбачалися основні принципи діяльності станцій на багато років вперед.

Конкретно першим пунктом визначалися критерії до поштмейстерів, які мали очолювати кожне відповідне правління. Ці особи не призначалися, а обиралися за полковим вибором, тобто на демократичних засадах. Таке рішення враховувало той факт, що люди на місцях краще знають своїх представників, їх вади і чесноти. Посаду міг посісти хтось із військових або значкових товаришів, який користувався б великими довірою та авторитетом, був “сердешним, величавої поведінки, чистого письма і вірного щота”. Окрім того, він повинен був мати власний будинок з “покоєм”, придатним для “контори”. Але, як виявилось пізніше, таких знайти було непросто, тому що вже на початок 50-х рр., серед значкових товаришів залишилися в більшій мірі незаможні, неграмотні і ненадійні.

Листонош, кількість яких повинна була становити в усіх відділках на тракті по двоє чоловік, призначали з місцевих жителів – “осілих, вірних, тверезого способу життя”, котрі в своєму господарстві утримували не менше двох добрих коней (п. 2). Причому попередніх осіб, які перевозили кореспонденцію, наказувалося відпустити, окрім “малого числа” ордонансів (приватних посланців у старшин). А взагалі наголошувалося на тому, що таких не мають права тримати при собі ні полковники, ні сотники.

Всі поштові правління підпорядковувалися пошт-директору, а листоноші – поштмейстерам. Вони офіційно звільнялися від виконання будь-яких повинностей, а їхні будинки – від постойв російських військових і чиновників (п. 3). 4-й пункт суворо регламентував обслуговування поштою воєнних гарнізонів.

Найпершими обов'язками поштмейстерів були, відповідно до присяги, стежити за нормальним функціонуванням станцій,

пильнувати інтереси імператриці й поповнювати поштову казну, а також кожні три місяці звітувати перед директором і давати точні відомості про прибутки та збитки. Вони не мали права більше, ніж на 24 години залишати правління без дозволу керівництва. На цей термін поштмейстери могли призначити замість себе тільки надійних людей, яким особисто довіряли. Ко-респонденція повинна була відправлятися під їх безпосереднім наглядом. Порухення цієї вимоги передбачало покарання – штраф у царську казну в розмірі 10 руб. (п. 5, 6, 7). Листи ними нумерувалися, на них ставили печатки. Коли кореспонденція пересилалася в межах України, на ній зазначалося: сплачено до Києва. Коли ж мала перетнути кордони Гетьманщини, поштмейстери робили напис: сплачено до Великої Росії. При цьому гроші бралися з відправників відповідно до ваги листів чи посилок, згідно із затвердженням преїскурантом (п. 8). Коли ж надходила кореспонденція, на дверях контори вивішували так звану карту з належною інформацією (п. 9). Категорично заборонялося заважати обробляти листи та входити до кімнати поштмейстера (п. 10). Відправка пошти йшла в міру її одержання, по черзі. Люди і коні завжди повинні були бути готові для цього (п. 11).

Листоноші зобов'язувалися завжди мати охайний вигляд, чисті мундири. В містах, містечках, селах, перед греблями, мостами вони мали подавати гучні сигнали, щоб їм ніхто не чинив перешкоди, не затримував на шляху. Коли б на них хтось напав, побив чи пограбував, то місцеві жителі там, де скоєно злочин, повинні були захищати листоношу, надавати допомогу, а про випадок записати і куди належить сповістити, зазначивши місце і дату (п. 12, 13).

Одержавши кореспонденцію, листоноша оформляв і власноручно підписував відповідну “цидулу”. Потім пошта вкладалася в спеціальні чемодани і відправлялася по етапах. У кожній черговій конторі надходження звірялося зі списком (п. 14, 15). Листоноша зобов'язувався повідомляти про всі перешкоди на шляху, пропонувати заходи, спрямовані на поліпшення перевезення пошти (п. 16, 17).

За відстань у верстах	Сплата за вагу в 1 золотник ¹	Сплата за вагу в 10 фунтів ²
50	¼ коп.	96 коп.
100	½ коп.	1 руб. 92 коп.
150	¾ коп.	2 руб. 88 коп.
200	1 коп.	3 руб. 84 коп.
250	1 і ¼ коп.	4 руб. 80 коп.
300	1 і ½ коп.	5 руб. 76 коп.
350	1 і ¾ коп.	6 руб. 72 коп.

¹ Золотник – давня, переважно російська, одиниця ваги, що дорівнювала 1/96 фунта, або приблизно 4,3 г.

² Фунт – старовинна одиниця ваги в Україні, Росії, Білорусі. Дорівнював 1/40 пуда або близько 410 г.

Продовження таблиці

За відстань у верстах	Сплата за вагу в 1 золотник	Сплата за вагу в 10 фунтів
400	2 коп.	7 руб. 68 коп.
450	2 і ¼ коп.	8 руб. 64 коп.

Пункт 18 дозволяв і визначав характер пересилки речей і грошей. Це сприяло розвитку торгівлі, тому що дозволяло купцям й іншим особам переправляти товари у необхідні населені пункти з державною гарантією, а самим лишатися на місці й продовжувати комерційну діяльність. Правда, обсяги та вага таких посилок була порівняно невеликою (п. 19).

У пунктах 20 і 21 йшлося про необхідність мати в кожному правлінні “Табель о платежах” за послуги, надані на пошті, та певну незалежність їх керівників у своїх діях [11].

Тоді ж П.О.Румянцев затвердив і “Табель оплати”, виходячи в розцінках з того, як далеко відправлено кореспонденцію та яка її вага. Зокрема, в ньому було зазначено таке:

При приватних відправленнях з 1765 р. почали братися наступні збори:

1 золотник в 50-верстному поясі коштував ¼ коп.; 2 золотника – ½ коп.; 1 лот – ¾ коп.; 2 лоти – 1 ½ коп. і т.д. Від сплати прогонних, які до 1770 р. незвично вирости (до 3 руб. за версту), ніхто не звільнявся [12].

До інструкції додавався також “Табель про кількість листонош, які потрібні на станціях”, який фіксував, звідки набиралися люди та коні для та-кої роботи. Так, Київський полк повинен був обирати листонош в Києві, Козельці, Носівці по 3, Козарах, Семиполках, Броварах, Чемері по 2. Поштмейстери були потрібні тільки в Києві і Козельці по 1. Всього в полках України (Київському, Ніжинському, Чернігівському, Переяславському, Полтавському, Лубенському, Миргородському, Прилуцькому, Гадяцькому, Стародубському) потрібно було мати 15 поштмейстерів, 165 листонош і 330 коней.

Перша шосейна поштова дорога була прокладена в Україні від Есмані до Глухова в 1766 р. Поштові тракти влаштовувалися на маршрутах: Глухів – Київ, Глухів – Полтава, Полтава – Київ, Стародуб – Київ через Чернігів, Глухів – Чернігів, Глухів – Переяслав, Полтава – Чернігів, Ромни – Лубни. Всього 9, на протязі 2358 верст, поштових станцій 72, із них 15 з поштмейстерами. В 1768 р. було встановлено перевезення пошти із Києва через Переяслав в Кременчук, в 1770 р. – між Полтавою і Кременчуком, в 1774 р. – між Черніговом і Добрянкою [13].

Пошта повинна була відправлятися до Росії, України і Білорусії 2 рази на тиждень в понеділок і четвер, в Польщу – 1 раз на тиждень по вівторках. Однак листів і посилок

було мало, тому починаючи з 1767 р., крім Києво-Глухівського тракту, пошту стали перевозити 1 раз на тиждень. Із Глухова в Київ пошта приходила через 44 години.

У 1765 р. був розроблений “Розклад поштових днів”. За ним кореспонденцію перевозили в певні дні й години. Так, з Глухова до Києва вона відходила в понеділок і четвер о 8 год. вечора. В цих містах збиралися листи, що надходили з усієї Російської держави. Потім розвозилися відповідно до ад-ресатів через такі найважливіші пункти: Кролевець, Чернігів, Ніжин, Козелець, а далі – в найближчі міста і містечка. До Києва кореспонденція при-бувала в середу та суботу після обіду о 4 год. дня.

З Глухова до Полтави відправлення поштових підвід було призначено на вівторок і п’ятницю – також о 8 год. вечора. В Полтаву звозилася кореспонденція з Росії через Стародуб, Конотоп, Прилуки, Переяслав, Ромни, Лубни, Гадяч, Миргород, Опішню і розвозилася в навколишні населені пункти. До Полтави вона надходила у неділю і четвер о 1 год. дня. А з Глухова в Стародуб пошта відходила в середу і суботу (о 8 год. вечора). До цього міста, в основному, надходила пошта, що пройшла Переяслав, Опішню, Миргород, Прилуки, Лубни, Ромни, Гадяч, Конотоп, у неділю та четвер о 5 год. опісля обіду. З Глухова до Чернігова відходила в понеділок і четвер (о 8 год. вечора), а прибувала – у вівторок і п’ятницю о 12 год. дня. На цьому тракті важливе значення мав Кролевець, з якого кореспонденція розвозилася в найближчі міста та містечка.

Вироблений тоді “розклад” руху пошти охопив також такі головні напрямки: Глухів – Переяслав; Стародуб – Глухів, Київ – Глухів, Чернігів – Глухів, Переяслав – Глухів, Полтава – Глухів; Київ – Стародуб – Полтава; Стародуб – Київ; з Полтави в Київ і Чернігів; Чернігів – Полтава; Ромни – Лубни; Лубни-Ромни [14].

У 1773-1774 рр. важливою стала проблема виготовлення спеціальних поштових печаток у межах Лівобережної України. 27 серпня 1774 р. П.Румянцев дав розпорядження Малоросійській колегії: за рахунок поштових доходів виготовити для кожного правління казенні печатки з гербом. Особлива печатка передбачалася для поштдиректора, яка обов’язково повинна була бути меншою за розміром, ніж скарбово. Печатки спочатку затверджувала Малоросійська колегія, а потім відсилала їх у правління.

У 1781 р. П.О.Румянцев оповістив Катерину

Що, крім кінної пошти, він влаштував в Малоросії пошту для кур'єрів і проїжджаючих. По Московському тракту від Глухова до Києва на 14 поштових станціях утримувалося по 12

коней, в Глухові – 17, Батурині – 15. Одночасно він просив імператрицю про влаштування на станціях поштових будинків [15].

Для початку 80-х рр. XVIII ст., коли

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимович Г.Я. Матеріали, относящієся къ учрежденію почты въ Малороссіи при гр. Румянцеве-Задунайскомъ. – Полтава: Электр. Тип. Г.И.Маркевича, Бульв. Котляревскаго, 1914. – С. 3.
2. Материалы по истории связи в России XVIII – начало XX вв.: Обзор документальных материалов. – Л.: Ленингр. типография № 5 Главполитграфпрома СССР, 1966. – С. 23.
3. Вигилев А.Н. История отечественной почты. – М.: Радио и связь, 1990. – С. 294-295.
4. Мухін В., Мороз В., Дюков П., Иванов В., Юрій В. Від гінця до Інтернету. Нариси з історії української пошти. – К.: [Б.в.], 2002. – С. 38.
5. Шедлинг М. Очерки по истории мировой почты. – Ч. 2. – Русская почта с древних времен до начала XIX века. – М.: Библиотека журнала “Жизнь и техника связи”, 1926. – С. 234.
6. Вигилев А.Н. Вказ. праця. – С. 300.
7. Максимович Г.А. Деятельность Румянцева-Задунайского по управленію Малороссіей. – Нежин, 1913. – Т. 1. – С. 69.
8. Стороженко Н.В. Реформы в Малороссіи при графе Румянцеве // Киевская старина. – 1891. – № 34. – С. 455-463.
9. Путро А. Пам'ятка української пошти XVIII ст. // Київська старовина. – 1996. – № 6. – С. 43.
10. Об ординарной почте // Київська старовина. – 1996. – № 6. – С. 44-57.
11. Гуржій О. Пошта Гетьманщини в другій половині XVII-XVIII ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 6. – К.: Ін-т історії України НАН, 2002. – С. 172-177.
12. Слабченко М.Е. Организация хозяйства Украины от Хмельнищины до мировой войны. – Т. IV. – Состав и управление государственным хозяйством гетманщины XVII-XVIII вв. – Харьков: Госиздат Украины, 1925. – С. 162.
13. Гуржій О. Вказ. праця. – С. 172-177.
14. Максимович Г.Я. Матеріали, относящієся къ учрежденію почты въ Малороссіи при гр. Румянцеве-Задунайскомъ. – С. 4-7.
15. Бизина В.Г. Из истории украинской почты (к 225-летию Киевского почтамта). – К.: [Б.в.], 2000. – С. 12-14.
16. Гуржій О. Вказ. праця. – С. 178-180.

Стаття надійшла до редколегії 02.11.2005 р.